

İ.Ü. İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
Prof. Dr. Memduh YAŞA'ya Armağan

İKTİSADİ GELİŞME VE GELİŞME İKTİSADİ

Prof. Dr. Sevim GÖRGÜN
İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Konusu gelişme iktisadında kuramsal yaklaşımlar olan bu makale, ilkin iktisadi gelişme kavramının içeriğinin açıklanmasını gerektirir.

İktisadi gelişmeyi toplum refahının yükselmesi amacı ile geleneksel üretim biçimi ve iktisadi davranışlardan çağdaş üretim biçimi ve iktisadi davranışlara geçme süreci olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım milli gelirin yükselmesinin yanısıra artan refahın geniş bir tabana yayılmasını da içerir. Gelişmişlik kıstası için genellikle kullanılan kişi başına gelir, daha dar kapsamlı bir kavram olan ve gelişmenin nicel yönünü tanımlayan iktisadi büyümenin göstergesidir. Toplumun iktisadi refahının yükselmesi için milli gelir artışının yanısıra, gelir bölüşümündeki aşırı farkların giderilmesi, temel ihtiyaç maddelerinin (ücret mallarının) üretimine gerekli ağırlığın verilmesi, iktisadi faaliyetin bölgesel dağılımında eşitliğin gözetilmesi gerekir. Bunlar gelir artışından geniş halk kitlelerinin yararlanabilmesini sağlar.

Çok yönlü bir süreç olan iktisadi gelişme üretim faktörlerinin bileşiminin ve niteliğinin, üretim teknolojisinin, üretimin örgütlenmesinin ve sektörel dağılımının, nihai talep yapısının ve dış ekonomik ilişkilerinin değişmesini içerir. Gelişme sürecinin başlaması ve devam edebilmesi için iktisadi yapıdaki değişikliklerin yanısıra toplumsal yapının diğer yönlerinin de değişmesi gerekir. Bu, iktisadi yapı değişikliğine elverişli bir ortam hazırlamak için zorunlu olduğu gibi, iktisat dışı etmenler toplum refahını doğrudan etkilediği için de gereklidir.

GELİŞME İKTİSADINDA YAKLAŞIMLAR

İktisat biliminin birçok dalında iktisatçılar arasında tam bir görüş birliği yoktur; fakat öze yönelik görüş farklarının en yoğun olduğu alt disiplin, belki de gelişme iktisadıdır. İktisadi gelişme olayını açıklayan evrensel bir teori yoktur, az gelişmişliğin sebeplerini açıklayıp gelişme sorununa çözüm öneren, diğer bir deyişle gelişme stratejileri içeren, farklı teorik yaklaşımlar var-

dır. Hatta gelişme iktisadının bağımsız bir disiplin olmadığı da zaman zaman ileri sürülür⁽¹⁾. İktisadi gelişmeyi açıklayan genel bir teorik çerçeve olmadığı için gelişme stratejileri ve bu stratejilere göre belirlenen politikaları benim-senen yaklaşımın içerdiği teorik temele göre değişir. Bunun için gerek bilim-sel yayınlarda, gerek uygulamada birbirinden farklı ve çelişen çözümler gö-rülür.

Gelişen ülkelerde izlenen iktisat politikaları arasında önemli farklar ol-masında ülkelerin sosyo-ekonomik özelliklerinin ve siyasal otoritenin benim-sediği toplum refahı yorumu önemli rol oynarsa da, asal farklılık gelişme stratejisinin dayanağını oluşturan teorik çerçeveden, diğer bir deyişle benim-senen gelişme iktisadi yaklaşımından kaynaklanır. Evrensel bir teorinin sağ-ladığı ortak temelden yoksun olunca, doğal olarak iktisat politikası kabul di-len gelişme iktisadi yaklaşımına ve bunun içerdiği iktisadi gelişme strateji-sine göre değişecektir⁽²⁾.

Bu makalede gelişme iktisadı ile ilgili yaklaşımları ve bunlardan kayna-klan gelişme stratejilerinin bir özeti verilecektir. Gelişme iktisadı ile ilgili yaklaşımlar; **neoklasik yaklaşım, bağımlılık yaklaşımı, yapısalcı yaklaşım** olarak üç grup altında incelenecektir. Bu gruplandırma bir basitleme ve ge-nellemedir; çünkü bir yaklaşım açıklanırken yalnız en belirgin özellikleri üzerinde durulmuştur. Kaldı ki gelişme üzerinde çalışan iktisatçıların bir çoğunu, belli konularla ilgili görüşleri bakımından, birden fazla gruba dahil etmek gerekir. Ancak burada güdülen amaç gelişme iktisadı üzerinde kap-samlı bir araştırma yapmak değil, yaklaşımlararası temel farklılıkları vurgula-maktır. Bunun için benzer stratejileri içeren görüşler aynı grup altında to-planmıştır⁽³⁾.

NEO-KLASİK YAKLAŞIM

Neoklasik yaklaşım geleneksel iktisat teorisinin⁽⁴⁾ gelişmiş ülkeler için olduğu gibi az gelişmiş ülkeler için de geçerli olduğunu kabul eder. İktisat

- (1) Bu konu ile ilgili ilginç bir tartışma için bakınız. A. Bugra, H.N. Singer, P. Streeten, "Kalkınma İktisadı Yaşıyor mu?" *İktisat Dergisi*, Eylül-Ekim, 1986, s. 3-10.
- (2) Bu konu ile ilgili ilginç bir tartışma için bakınız. A. Trak (Bugra), "Gelişme İktisadının Gelişmesi - Kurucuları", *Yapıt*, Haziran-Temmuz, 1984, s. 50-61 ve "Az gelişmiş Ülke Aydınları ve Gelişme Sorunu", *Yapıt*, Ağustos-Eylül, 1984, s. 70-82.
- (3) Bu nedenle metindeki açıklamalarda iktisatçılara atfı yapılmaktan kaçınılmıştır. Dip not-larda belirtilen iktisatçılar gelişme modellerinin ana çizgisine önemli katkıda bulunanlar-dır. Örneğin merkez çevre ilişkisinin önemini ilk vurgulayan iktisatçılardan olan ve ge-lişme iktisadı yazımın da genellikle bağımlılıkla ilgili görüşlerine yer verilen Prebisk sos-yo-ekonomik yapıdan kaynaklanan gelişme engellerine önem verdiği için yapısalcı gruba dahil edilmiştir.
- (4) Geleneksel iktisat tüketici egemenliği, kâr maksimizasyonu, özel teşebbüs ve tam rekabet ilkeleri üzerine kurulu iktisat disiplindir. Kabul ettiği iktisadi ilişkiler ve iktisadi davranışlar gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik yapısına göre şekillendirilmiştir. Geleneksel ikti-satda temel iktisadi sorun kıt kaynakların etkin dağılımıdır. Arz, talep ve fiyatlar sistemi-nin, tam rekabet koşullarında, bu sorunu en iyi şekilde çözmediği kabul edilir.

disiplininin açıkladığı teorik çerçeve ülkenin gelişme düzeyi ve yapısal özellikleri ne olursa olsun iktisadi olayları gerçeğe uygun bir şekilde izah eder. Diğer bir deyişle iktisat teorisi evrenseldir ve her zaman ve her yerde geçerli tek bir iktisat disiplini vardır. Bu grup altında toplanan görüşler mono (tek) iktisat yaklaşımı olarak da tanımlanmaktadır⁽⁵⁾.

Rostow'un gelişme aşamaları teorisinde açıkladığı gibi gelişme her ülkede aynı aşamaları izleyen doğrusal bir süreçtir. Bugünün gelişmiş ülkeleri geçmişte bu aşamalardan geçmiştir, günümüzün gelişmekte olan ülkeleri ise aynı sürecin belirli aşamalarında yer almaktadır.

Bazı ülkelerin iktisadi bakımdan geri kalmasının başlıca sebebi üretim faktörlerinden sermayenin o ülkelerde yeterli düzeyde bulunmamasıdır. Sermaye birikiminin yetersiz oluşu ileri teknolojiye geçişi ve diğer üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanımını engellediği için üretim ve verimlilik artmaz. Sermaye birikiminin gerekli miktarda gerçekleşmemesi çeşitli sebeplerden kaynaklanır. Bu etmenlerden en önemlisi tasarruf hacminin yeterli miktar ve bileşimde oluşmamasıdır. Az gelişmiş ülkelerde gelirler düşük olduğu için tasarruf oranı küçüktür ve sermaye stoku artmaz. Sermaye birikiminin yetersiz oluşu ileri teknolojiye geçişi engeller. Üretimde geleceksel ilkel teknikler kullanılmaya devam eder, üretim artmadığı için gelirler düşük düzeyini korur. İlk olarak **Nurkse** tarafından açıklanan bu kapalı süreç (kısır döngü) uzun süre tek gelişme engeli olarak kabul edilmiştir.

Tasarruf eksikliğinin yanısıra, teşebbüs noksanı –yatırım yapma ve riziko alma güdüsünün gelişmemiş olması–, yatırım malları arzının kısıtlı oluşu, piyasanın darlığı, alt yapı tesislerinin yetersizliği, beşeri sermaye noksanı, özellikle teknik bilgi ve yönetim beceri ve deneyimine sahip iş gücünün bulunmaması, bu görüşü benimseyen iktisatçılar tarafından sermaye birikimini engelleyen diğer etmenler olarak kabul edilir. Tasarruflar yeterli düzeyde gerçekleşse veya alınan önlemlerle bu düzeye yükseltile dahi, yukarıda belirtilen etmenler bu tasarrufların ileri teknoloji kullanan verimli büyük ölçekli yatırımlara dönüşmesini engeller.

Gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkede eksik olan öğe veya öğeleri dış yardım veya doğrudan yatırım ile sağlarsa gelişme engeli ortadan kalkar ve sermaye birikimi hızlanır, gelirler ve tasarruflar artar. **Harrod-Domar** büyüme modelinde açıklandığı gibi yatırım artışı üretimi arttırmak için yeni yatırımlara girişilmesine sebep olur; yatırım artışı ile üretim artışı arasındaki ilişkiyi sermaye hasıla oranı belirler. Sermaye kıt üretim faktörü olduğu için az gelişmiş ülkelerde sermaye hasıla oranı küçük, diğer bir deyişle bir birim sermayenin üretime yaptığı ilave büyüktür. Böylece kesintisiz ve hızlı bir

(5) Bu grubun önde gelen temsilcileri P.T. Bauer, H. Johnson ve P.T. Yamey'dir.

sermaye birikim süreci başlar. Rostow'un birbirini izleyen aşamalarından geçen ülke, gelişmiş ülkelerin refah düzeyine ulaşır.

İktisadi gelişme açısından kıyam kaynak dağılımını piyasada fiyat mekanizması sağlar. İleri teknoloji ve büyük ölçek işletmeler verimliliği arttırarak maliyet ve fiyatın düşmesine sebep olduğu için istihdam artışının yanısıra reel gelirler de yükselir, böylece refah piyasa aracılığı ile kitlelere dağılır. Bu görüşü benimseyen iktisatçılardan bazıları gelişme sürecinin ilk devrelerinde kârların ücretlerden daha hızlı yükselebileceğini ve gelir bölüşümündeki farkların artabileceğini kabul ederler. Ancak gelir bölüşümünün kârlar lehine değişmesi tasarrufları arttırdığı ve müteşebbisi yeni yatırımlara girişmeğe ve ileri teknoloji kullanmağa özendirdiği için sermaye birikimi hızlanır, üretim artar ve çeşitlenir. İşgücü talebi arttığı için istihdam ve ücretler artar; verimlilik artışı sonucu fiyatlar düştüğü için reel gelirler de yükselir. Ürün çeşitlenmesi tüketicinin tercih imkânlarını genişletir. Böylece piyasanın doğal güçleri, bir süre sonra iktisadi refahın toplumun tümüne yayılmasını sağlar.

Neoklasik yaklaşımı benimseyen iktisatçıların tümü gelişmiş ülkelerle ekonomik ilişkilerin gelişme üzerinde etkisini aynı şekilde değerlendirmez. Dışa dönük sanayileşmeyi ve serbest dış ticaret rejimini öneren bir grup karşılıklı üstünlüklere göre şekillendirilmiş dış ticaret ilişkilerinin iki grup ülkenin ortak yararı ile sonuçlandığını kabul eder. Az gelişmiş ülke üretim üstünlüğünün olduğu alanlarda dış pazarın sağladığı olanaklardan yararlanırsa, büyük ölçek yatırımlara girişebilir ve ihracat arttığı için ihtiyacı olan ithal girdilerini kolaylıkla sağlar. Diğer grup ise, dış ticaret hadleri az gelişmişler aleyhine olduğu için gelişmiş ülkelerle olan ticaret ilişkilerini gelişme engeli olarak kabul eder. Bunun için hiç olmazsa gelişme sürecinin ilk dönemlerinde iç pazara yönelik üretime ağırlık verilmesinin ve yeni endüstrilerin gümrük duvarları ile korunmasının zorunlu olduğunu ileri sürerler.

Yukarda ana hatlarını açıkladığımız neoklasik yaklaşımda gelişme sürecinin itici gücü yatırımlardır. Bu görüşe uygun gelişme stratejisi, yatırım artışını engelleyen etmenleri gidererek gelişme sürecini başlatmaktır. Kalkış aşamasından sonra doğal piyasa düzeni gelişme sürecinin devamını ve refahın topluma yayılmasını sağlar.

Neoklasik yaklaşımı benimseyen iktisatçılar kısa süreli ve sınırlı müdahaleyi savunurlar. İktisadi hayata müdahale görelî olarak kıt olan sermaye stokunu arttırmak için gereklidir. Tasarrufları arttırmak ve yatırımları engelleyen diğer etmenleri ortadan kaldırmak için dış yardım ve yabancı sermaye yatırımlarına önem verdiklerinden ülke içinde uygulanacak iktisat politikasına sınırlı bir görev düşer. Kalkış aşamasından sonra ise müdahaleye gerek yoktur, piyasanın doğal güçleri gelişme sürecini devam ettirir.

Neo-Klasik Yaklaşımın Değerlendirilmesi

Piyasaya müdahalenin kısa süreli olmasını ve dar sınırlar içinde tutulmasını öneren Neo-klasik yaklaşım çok yönlü ve haklı eleştirilere hedef olmuştur. Neoklasik iktisadın iktisadi yapı ile ilgili kabulleri az gelişmiş ve gelişen ülkelerin özgün koşullarını yansıtmaz. Bu ülkelerde doğal piyasa koşullarında sağlanan sermaye birikimi hızlı bir gelişme sürecini sağlayacak nicelik ve nitelikte olmadığı gibi, piyasa göstergeleri statik etkinliği⁽⁶⁾ sağlamakta da yetersizdir ve piyasa koşullarına göre oluşan gelir bölüşümü refahın yaygın bir şekilde dağılmasını engeller.

Bu yaklaşım, toplumsal yapıyı belirleyen diğer etmenlerin kısa sürede iktisadi yapıda meydana gelecek değişikliklere uyum sağlayacağını kabul eder. Toplumun sosyo-ekonomik özellikleri kısa sürede değişmeyeceği için yatırım artışı, hızlı ve kesintisiz bir gelişme süreci başlatmak için yeterli değildir. Kaldı ki yatırım ve üretim artışının iktisadi yapıda meydana getirdiği değişiklikler ile toplumsal yapıyı oluşturan diğer ögeler arasındaki etkileşim, çoğu zaman yeni iktisadi sorunların ortaya çıkmasını sebep olur.

Neoklasik yaklaşım bir gelişme stratejisi değil, bir büyüme stratejisi içerir. Bu stratejinin dayandığı teorik model az gelişmiş ve gelişen ülke gerçeklerine uymadığı için bir büyüme stratejisi olarak da başarı sağlayamaz. Dış yardım, yabancı sermaye, serbest dış ticaret ilişkilerinin sağladığı ivme birikimli ve hızlı bir büyüme sürecini başlatmak için yeterli olmayacağı gibi, büyüme sürecinin kesintisiz devamını, iktisadi ve sosyal yapının özellikleri engelleyecektir.

İktisat yazınında, Güney Kore, Neoklasik yaklaşımın içerdiği iktisadi yapıya uygun bir gelişme stratejisinin başarısını kanıtlayan, bir örnek olarak gösterilir. Güney Kore örneğinde, bu ülkenin yoğun devlet müdahalesi ile gerçekleştirdiği temel yapısal değişiklikler gözardı edildiği gibi dışa açılmayla birlikte uygulanan ayrıcalıklı önlemler üzerinde de durulmaz. Güney Kore'de toplum yapısını büyük ölçüde etkileyen köktenci bir toprak reformu yapılmıştır, eğitim düzeyini yükseltmek için başarılı bir eğitim politikası uygulanmıştır ve dışa açık sanayileşme uzun bir süre uygulanan ithal ikamesi politikasının hazırladığı temeller üzerine kurulmuştur. Ülke ihracata yöneldiği sırada güçlü bir sanayi temelini yanısıra sıkı devlet denetimine tâbi bir mali yapıya sahipti. İthal yasakları ve kontrolleri, ülke ihracata yöneldikten sonra da devam etmiştir.

BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI

Özellikle Latin Amerikalı iktisatçılar tarafından geliştirilen bağımlılık yaklaşımı, az gelişmişliğin sanayileşmiş zengin ülkelerle olan ekonomik ilişki

(6) Statik etkinlik mevcut kaynakların Pareto optimumunu sağlayacak şekilde kullanımı ile gerçekleşir.

lerden kaynaklandığını kabul eder⁽⁷⁾. Bağımlılık yaklaşımında sanayileşmiş ülkeyi tanımlamak için merkez ülke, az gelişmiş ülkeyi tanımlamak için çevre ülke deyimleri de kullanılır. Uluslararası ekonomik sistemin odakını geliştirmiş ülkeler oluşturur ve az gelişmişlerin bu ülkelerle olan ilişkileri merkez-çevre sistemine göre şekillenir. Merkez ülkeler kendi çıkarlarını maksimum kılmak üzere örgütlenmişlerdir. Merkezin etrafında ise geniş ve örgütlenmemiş bir çevre ülkeler grubu oluşur. Az gelişmiş ülkelerde geriliğin devam etmesinin başlıca sebebi, uluslararası iktisadi düzenin özünü teşkil eden uzmanlaşmadır. Az gelişmiş ülkelerin uluslararası iş bölümünde görevi, hammadde madensel ve tarımsal-girdileri üretmektir. Diğer bir deyişle, az gelişmiş ülkenin uluslararası sistemdeki rolünü sahip olduğu doğal kaynaklar ve gelişmiş ülkelerin doğal kaynağa dayalı üretimden elde edilen ürünlere olan talebi belirler. Bu ülkeler ihtiyaçları olan mamul maddeleri gelişmiş ülkelerden satın alırlar. Bu ilişkide, ticaret hadleri devamlı olarak onların aleyhine çalışır, çünkü az gelişmiş ülkeler dış piyasalarda aynı tür ürünleri ihraç eden diğer geri ülkelerle rekabet etmek zorundadır. Sanayileşmiş ülkeler için böyle bir durum söz konusu değildir, çünkü onların sattığı ürünler uluslararası tekel tarafından üretilir ve pazarlanır. Kaldı ki, genelinde hammadde, madensel ürünler ve gıda maddeleri talebinin gelir esnekliği düşüktür. Gelir artışı çoğu zaman hammadde talebinin aynı oranda yükselmesine sebep olmaz. Doğal maddelerin yerine sentetik ürünlerin kullanılması hammadde talebinin düşüş eğilimini güçlendirmiştir.

Dış ticaret hadlerinin az gelişmişler aleyhine değişmesinin diğer bir sebebi, teknolojik yeniliklerin sağladığı verimlilik artışının sanayileşmiş ülke ve geri ülke ürünlerinin fiyatlarını farklı şekilde etkilemesidir. Sanayileşmiş ülkelerde verimlilik artışı tekelleşme yaygın olduğu için kârların ve işçi örgütlerinin güçlü olduğu durumlarda işçi ücretlerinin yükselmesini sağlar, fiyatlar düşmez. Az gelişmiş ülkelerde ise, işsizlik ve işçilerin etkin bir şekilde örgütlenmemiş olmalarından dolayı, iş gücü piyasasında yoğun rekabet vardır ve verimlilik artışı ücretlere yansımaz. Bu ülkelerin ihraç ettiği ürünlerin çoğu küçük işletmeler tarafından üretildiğinden, mal piyasasında da rekabet vardır ve bu durumda verimlilik artışı kârlara yansımaz. Verimlilik artışı sonucu ihraç ürünlerinin fiyatı düşer ve bundan sanayileşmiş ülkeler yararlanır. Dış ticaret hadlerinin sürekli olarak aleyhlerine değişmesi, az gelişmiş ülkelerin devamlı olarak gelişmiş ülkelere gelir aktarmasına –fakirleşmesine– sebep olur. Bunun sonucu geri ülkenin ithal kapasitesi giderek sınırlanır, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerarası refah farkları daha da artar.

Uluslararası iktisadi ilişkilerin diğer bir boyutu olan, az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülke yatırımları da az gelişmiş ülke aleyhine sonuçlanır. Gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelerde, ihraç ürünlerinin kalitesini yükseltmek

(7) Bu görüşün en radikal temsilcisi Andre Gunter Frank'tır. A.G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* revised ed. 1969 ve "The Development, & Underdevelopment" *Monthly Review*, Sept. 1966. H. Günalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, 1983, bağımlılık yaklaşımı ile ilgili ayrıntılı bir incelemedir.

ve maliyetini düşürmek için yatırım yaparlar. Bu bakımdan önemli olan faaliyet alanları, ticaret, ulaştırma, bankacılık ve sigortacılığı kontrolleri altına alırlar. Bu sektörlerin gelişmesi ülkeye bir yarar sağlamaz, çünkü üretim ve verimlilik artışı dış pazara göre planlanır, kârlar dışarıya transfer edilir ve önemli görevlerde yabancı elemanlar çalışır. Yabancı sermaye yatırımları ülkenin gelişmesine değil, az gelişmiş ülkelerde önemli bir gelişme engeli olan ikili ekonomik yapının meydana gelmesine sebep olurlar.

Bu görüşü benimseyen iktisatçılar dış yardımla ilgili görüşleri bakımından ikiye ayrılırlar. Bir gruba göre dış yardım uluslararası bir vergi gibi sürrekli olmalıdır. Çünkü bu fonlar az gelişmiş ülkelerin alacağı, gelişmiş ülkelerin borcunun karşılığıdır. Gelişmiş ülkelerin zenginliğinin bir kısmını az gelişmişlere aktararak, onların refahını yükseltmek amacı ile uluslararası gelir bölüşümünü düzeltmeğe yönelik bu öneri, bir gelişme strateji içermediği gibi bağımlılığın artması ile sonuçlanabilir.

Daha köktenci bir çözüm getiren ikinci görüşe göre, dış yardım da uluslararası sömürünün bir aracıdır, çünkü bu tür uluslararası ilişkiler tutucu siyasal düzenin devam etmesine imkan vererek, bu ülkelerin kendi yapılarına uygun gelişme stratejisi uygulamalarını önler ve hatta ulusal çözülmeye de yol açabilir. Gelişmek isteyen ülke dış ticaretten, teknoloji ve sermaye transferinden, çok uluslu şirketlerden, eğitim ve kültür ilişkilerinden kaynaklanan yozlaştırıcı ve saptırıcı etkilerden korunmak için kendi içine kapanıp, öz kaynaklarını kullanarak gelişmek zorundadır. Bu görüşü benimseyenler kanıt olarak Japonya'yı gösterirler. Gecikme ile sanayileşmiş zengin ülkelerin arasına katılan Japonya, bunu toplumunu gelişmiş ülkelerin etkisinden koruyarak başarmıştır. Diğer yandan uzun süre gelişmiş ülkelerin egemenliği ya da etkisi altında kalan Endonezya, Hindistan ve Çin'in gelişmişlik sürecinde aldıkları yol gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerin yoğunluğu ile ters orantılıdır.

Bağımlılık Yaklaşımının Değerlendirilmesi

Bağımlılık yaklaşımı, Neoklasik yaklaşım gibi, az gelişmişliğin tek etmeninden kaynaklandığını kabul eder. Bağımlılık yaklaşımında sermaye yetersizliğinin yerine sanayileşmiş ülkelerle bütünleşme alır. Uluslararası iktisadi ilişkilerin çoğu zaman az gelişmiş ülkelerin yararı ile sonuçlanmadığı gerçektir. Bugünün az gelişmiş ülkeleri, çok iyi örgütlenmiş karmaşık bir uluslararası düzenin koyduğu sınırlar içinde gelişmek zorundadır. Bu düzenin odağını oluşturan gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin benimsediği gelişme stratejisini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirerek, bu stratejilerin etkinliğini azaltabilirler.

Ancak bağımlılık yaklaşımını iki bakımdan eleştirmek gerekir. Az gelişmişliğin sebebini uluslararası ilişkilerden kaynaklanan engellerle sınırlamak mümkün değildir ve gelişmiş ülkelerle ilişkilerin tümünün az gelişmişlerin aleyhine sonuçlandığı, gerçekte bağdaşmayan bir genellemedir.

Bağımlılık yaklaşımı tarihi süreç içinde niçin bazı ülkelerin geliştiğini, diğerlerinin geri kaldığını izah etmez. Bir ülkenin diğer bir ülkeyi siyasi ve iktisadi etkisi ya da egemenliği altına alması için onun iktisadi açıdan daha güçlü olması gerekir. Diğer bir deyişle, ülkelerarası gelişmişlik farkları sömürü olayının başlamasına sebep olmuştur, sömürü olayı az gelişmişliği başlatmamıştır. Örneğin İngiltere iktisadi bakımdan üstün olduğu için Hindistan'ı ilkin etkisi, sonra egemenliği altına almıştır. İngiltere'nin ilk sanayileşen ülke olmasını tesadüfle izah etmek mümkün değildir. Bunda, İngiltere'nin sahip olduğu doğal kaynakların yanısıra, hatta onlardan daha önemli rolü, siyasal, sosyal ve kültürel yapısı oynamıştır. Özetliyecek olursak bazı ülkelerin toplumsal yapısı sanayileşme için elverişli bir ortam hazırlamış diğerlerinin ki buna imkân vermemiştir. Japonya'nın gelişmesi sadece ekonomisinin dışa kapalı olması ile izah edilemez. Japonya, nitelikleri sanayileşmeye uygun olan bu toplum yapısına sahip olduğu için gecikme ile olsa sanayileşme sürecini başlatmış ve devam ettirmiştir.

Uluslararası düzenin az gelişmiş ve gelişen ülkeler üzerindeki etkilerini değerlendirirken genelleme yapmak mümkün değildir. Uluslararası iktisadi ilişkilerden farklı nitelikli çok sayıda etki kaynaklanır. Gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerin bir kısmı iktisadi gelişmeyi engeller ve zorlaştırır, bir kısmı uyarır ve hızlandırır. Bazı örnekler verecek olursak çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerde yaptıkları yatırımlar ikili ekonomik yapının oluşmasına ve kaynak dağılımını gelişmenin gereklerine uymayan bir yönde değişmesine sebep olabilir. Bunlar gelişmeyi engelleyen etkilere dir. Ancak yabancı sermaye yatırımları aynı zamanda az gelişmiş ülkeye etkin teknoloji, teknik bilgi, yönetim deneyimi ve becerisini aktararak gelişme için elverişli bir ortam hazırlar. Uluslararası kurumlardan sağlanan düşük faizli krediler tasarruf ve dış ticaret açığının düşük maliyetde kapatılmasını sağlar. Bu onların olumlu etkisidir. Ancak krediyi veren kurumun baskısı sonucu gereksiz bir proje ve etkin olmayan teknoloji seçilirse, sonuç kaynak israfıdır. Uzun dönem dış ticaret hadlerinin, geleneksel ürünleri ihraç eden az gelişmiş ülkelerin aleyhine geliştiği doğrudur. Ancak özellikle gelişme sürecinin ilk aşamalarında, yatırım mallarının ve sanayi girdilerinin ithali zorunludur. Bunun için gerekli döviz sağlamanın en güvenilir ve düşük maliyetli yolu ise ihracattır.

Özetliyecek olursak uluslararası düzenle tam bütünleşmenin gelişme üzerinde olumsuz etkileri olduğu gibi uluslararası ilişkileri tümünden koparmanın da önemli olumsuz sonuçları olabilir. Dış iktisadi ilişkilerin değerlendirilmesinde kullanılacak kıstas, az gelişmiş ülkenin uluslararası ilişkileri kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek için sarfettiği çaba ve bunda sağladığı başarı olmalıdır.

YAPISALCI YAKLAŞIM

Bu yaklaşımı benimseyen iktisatçılar iki temel sav üzerinde birleşirler⁽⁸⁾. Bunlardan birincisi sosyal sistemin bir bütün olduğu, iktisadi etmenlerle iktisat dışı etmenler arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimin, gelişme stratejilerinin belirlenmesinde gözardı edilemeyeceğidir. Gelişmiş ülkelerde az gelişmiş ülkeler arası farklar iktisadi yapı ile sınırlı değildir. Sosyal yapı, daha açık ifade edilecek olursa, siyasal düzen, kültürel ve kurumsal yapı, davranışlar, gelenek ve alışkanlıklar arasında da önemli farklar vardır. Bunun için geleneksel iktisadın dar çerçevesi içinde az gelişmişliğin sebeplerini tanımlamak ve gelişme stratejisi belirlemek mümkün olmadığı gibi, az gelişmiş ülkeler arasında önemli yapısal farklar olduğu için bu ülkelerin tümü için geçerli bir model ve tümünde başarılı olacak tek bir gelişme stratejisi yoktur.

Yapısalcıların ileri sürdüğü ikinci sav, neoklasik iktisat teorisinin temel varsayımları ile ilgilidir. Neoklasik iktisat teorisi, gelişmiş bir ekonomide mevcut olduğunu varsaydığı bazı ideal koşullara dayanır. Bu koşulların örneğin bütünleşmiş piyasalar, rasyonel davranan tüketici ve üreticiler, çok sayıda üretim ve tüketim gibi tam rekabetin gerçekleşmesi için gerekli koşulların gelişmiş ülkelerde ne ölçüde mevcut olduğu, günümüzde önemli bir tartışma konusudur. Neoklasik iktisadın kabul ettiği temel varsayımları az gelişmiş veya gelişen bir ülke açısından değerlendirildiğinde, gerçekte teorisinin dayandığı varsayımlar arasındaki çelişkinin daha da arttığı görülür. Az gelişmiş bir ülkede piyasa göstergeleri kaynak dağılımında statik etkinliği sağlamaya elverişli olmadığı gibi dinamik etkinliği⁽⁹⁾ sağlamak da tümünden yetersiz kalır. Tam rekabet koşulları mevcut olsa da, piyasanın doğal işleyişi hızlı bir sermaye birikimi, ve üretim artış sürecini başlatacak ve devam ettirecek niteliğe sahip değildir. Çünkü bireylerin zaman tercihlerine göre oluşan tasarruf miktarı ve özel kârlılık ile piyasa faiz oranlarına göre belirlenen yatırım hacmi ve bileşimi, nitelik ve nicelik bakımından yeterli sermaye birikimini sağlayamaz.

Piyasa, gelişme açısından, kıvam gelir bölüşümünü de sağlayamaz. Az gelişmiş ülkelerde gelir bölüşümünde büyük farklılıklar vardır. Gelişme sürecinde bu farklar devam eder, hatta artar, çünkü kârlar ve rantlar yükselir, ücretlerde ise paralel bir artış olmaz. Kaynak dağılımında yüksek gelirlerin talebi çok daha ağırlıklı rol oynadığı için, piyasa temel ihtiyaçları gideren ücret malları üretimine yeterince kaynak ayırmaz ve dar gelirlerinin reel gelirinde de bir artış olmaz. Sonuç olarak gelir bölüşümündeki farklar artar, pekişir ve

(8) Bu yaklaşımı benimseyen iktisatçılardan önde gelen bazıları C. Furdato, A.O. Hirshman, A. Lewis, G. Mandel, R. Prebisch, P.N. Rosenstein-Rodau, D. Seers, H.W. Singer, M.P. Todaro. Burada Todaro'nun az gelişmiş ülkelerin özellikle sosyo-ekonomik yapısını model alan temel iktisat kitabını, özellikle belirtmek gerekir. M.P. Todaro *Economics for a Developing World*, 1977.

(9) Kaynakların zamanlararası optimum dağılımı.

iktisadi refahdaki artış halk çoğunluğuna yayılmaz. Serbest rekabete dayalı dış ticaret ilişkileri ise çoğu zaman az gelişmiş ve gelişen ülkenin yararı ile sonuçlanmaz.

Yapısal yaklaşımı benimseyen iktisatçılar az gelişmiş ve gelişen ülkelerde statik ve dinamik etkinliğin sağlanması için geniş kapsamlı ve esnek devlet müdahalesini gerekli görürler. Ancak, bu tür bir strateji sürekli ve hızlı bir gelişme sürecinin başlamasına ve devam etmesine elverişli bir ortam sağlar. Önerdikleri müdahale araçları maliye, para-kredi, dış ticaret, gelir ve fiyat politikalarını ve kurumsal yapıda yeniden düzenlemeleri içerir. Bu denli kapsamlı iktisat politikasında etkinliğin sağlanabilmesi için müdahalenin bir plan çerçevesinde yapılması gereği üzerinde dururlar.

Yapısalci Yaklaşımın Değerlendirilmesi

Yapısalci yaklaşım etkin gelişme stratejilerinin belirlenmesine elverişli bir kurumsal yapıya sahiptir, çünkü bu yaklaşımın az gelişen ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları ile ilgili tanıları gerçeği yansıtır.

Neoklasik yaklaşıma göre gelişme engeli olan sermaye yetersizliğinin, daha genel bir şekilde ifade edilecek olursa, üretim faktörleri arasında dengelessness ve bağımlılık yaklaşımının gelişme engeli olarak kabul ettiği, gelişmiş ülkelerle olan iktisadi ilişkilerin olumsuz etkisinin yanı sıra, az gelişmiş ülkelerin iktisadi yapısının diğer bazı özellikleri gelişmeyi engeller. Bu ülkelerde piyasanın gelişme için gerekli kaynak dağılımını ve gelir bölüşümünü sağlamakta başarısızlığı, çok önemli bir gelişme engelidir. Geleneksel iktisat teorisinin evrenselliğine ve laizzes-faire sisteminin üstünlüğüne karşı geliştirilen eleştirilerin önemli bir bölümü, gelişme iktisadi çerçevesinde oluşmuştur.

Gelişme iktisadi ile ilgili çalışmalar ilk başladığı zaman bu konuyla ilgilenen iktisatçıların hemen hemen tümü gelişmiş ülkelerde yetiştiği için az gelişmiş ülke koşulları hakkında yeterli bilgiye sahip değildiler ve bazı sihirli reçeteler ve çok az müdahale ile gelişme sürecinin başlayabileceği kanısı yaygındı. Daha sonra az gelişmiş ülkelerin yapıları hakkında bilgi arttıkça, bu ülkelerde uygulanan politikaların sonuçları ve gelişme çabalarının yarattığı sorunlar ortaya çıktıkça, iktisadi gelişmenin ilk müdahalenin sağladığı ivme ile başlayıp kendiliğinden oluşan doğal bir süreç olmadığı ve gelişme için piyasaya geniş kapsamlı müdahalenin zorunlu olduğu kanısı. Az gelişmiş ve gelişen ülke iktisatçılarının, gelişme iktisadi ile ilgili yayınlarda ve tartışmalarda, ağırlığının artması da bunda rol oynamıştır⁽¹⁰⁾. Laizzes-faire sisteminin etkinliğinde ısrar eden bazı iktisatçılar, ekonomiyeye müdahalenin olum-

(10) Bu konuda özellikle Latin Amerikalı iktisatçıların katkısı önemlidir. Bu iktisatçılar ikili ekonomik yapı, yapısal enflasyon gibi gelişme engellerinin gündeme gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Bakınız, C. Furdato, *Development and Underdevelopment. A Structural View of the Problems of Developed and Underdeveloped Countries*, 1971.

suz sonuçları hakkında kanıları kesin olduğu için, gelişme engellerini ortadan kaldırmanın mümkün olamayacağı ve az gelişmişliğin devam edeceği sonucuna varmışlardır⁽¹²⁾.

Yapısalcı yaklaşımın diğer bir üstünlüğü iktisadi gelişme için, iktisadi yapı değişikliklerinin yanısıra, sosyal yapının da değişmesi gerekliliğini vurgulamasıdır. Neoklasik yaklaşımda bilgi ve beceri noksanından, teşebbüs eksikliğinden bahsederken, sosyal yapıdan kaynaklanan engellere sınırlı da olsa yer verir, ancak bu engellerin kısa sürede ortadan kalkacağını varsayar. Oysa, genel kültür ve eğitim düzeyi, davranışlar ve gelenekler, sosyal sınıfların yapısı, mülkiyet düzeni ve siyasal sistem gibi toplum yapısını belirleyici özellikleri gelişmeyi engelleyebilir. Bu öğelerden birçoğunun kısa sürede değişerek, iktisadi yapı değişikliğine elverişli bir ortam hazırlaması mümkün olamayacağı gibi, bazen de değişiklik iktisadi gelişme açısından olumlu yönde olmayabilir.

Özetleyecek olursak, iktisadi gelişme toplum yapısının bir çok yönünü kapsayan bütüncül bir süreç olduğu gibi, gelişme engellerini kısa sürede gidermek mümkün olmadığından uzun bir süreçtir ve gelişme süreci içinde iktisadi ve sosyal yapıda meydana gelen değişiklikler sonucu yeni sorunlar ortaya çıktığı için, kesintisiz devam etmez. Bu durum, gelişme amacına yönelik iktisat politikalarının geniş kapsamlı ve uzun süreli olmasını gerekli kılar.

Az gelişmiş ve gelişen ülkelerin yapısal özellikleri hakkında genelleme yapmak mümkün değildir. Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak tanımlanan bu ülkeler aynı özellikleri taşımaz. Farklılıklardan dolayı, yapısalcı yaklaşım çerçevesinde ele alınan gelişme engelleri ve gelişme sorunlarının tümü bu ülkelerde mevcut olmayabilir. Ancak, iktisadi gelişme olgusunu çok yönlü irdeleyen geniş kapsamlı bir kuramsal çerçeve ortaya koyduğundan, belirli bir ülkenin özgül koşullarına uygun bir gelişme stratejinin oluşturulmasına imkan veren esnek bir lapiya sahip olması, yapısalcı yaklaşımın diğer bir üstünlüğüdür.